

Veres Péter utolsó intelme

I.

alán különösnek hangzik egy neves magyar íróval kapcsolatban ez a szó: intelem. Más európai nemzet íróira általánosan ezt a szót nem is használnám abban az értelemben, ahogy ez érvényes a magyar irodalomra. Közhelyként hat ma már a megállapítás, hogy nemzeti irodalmunk nagyjai prófétai tisztet töltöttek be népünk életében: ehhez az önként vállalt szerephez hozzátartozott az intelem is. Az a felelősségteljes szeretet, mely az intelemtől a nemzeti bűnök ostromzásáig tisztító hatással volt a nemzeti tudatra az életben maradás, illetve túlélés érdekében. Bizonyos vagyok benne, hogy a „reformáció jegyében”¹ született irodalom a bibliafordítások hatására is prófétai szereppel ruházta fel a magyar írókat, amikor a felekezetekre tagolódott egyház prédikációja erősítésre és igazolásra szorult. Felekezeti különbség nélkül a bibliafordítások a próféataság lelkéből születtek. Sylvester János írja „Az magyar népnek ki ezt olvassa” – „Próféták által szolt régen néked az Isten...” Úgy tűnik nekem, hogy íróink prófétai küldetéstudata lett a magyar nemzeti irodalom „orgonahangja”, a koronként változó témák alatt a lebegő, változatlan hang. Az európai népeknek ilyen értelemben nincs nemzeti irodalmuk, ahogy ezt egy tiszteletreméltó angol tudós G. F. Cushing² is kifejezésre juttatta, emlékezetből idézem szavait: „A magyar irodalmat sajátosan nemzeti irodalommal az tette, hogy a nemzeti állam megalapításától kezdve belső és külső ellenséggel szemben korszakonként meg kellett küzdenie a nemzet fennmaradásáért és ebben a küzdelemben az írók döntő szerepet vállaltak.” Szerepüket színezte az éppen uralkodó társadalmi valóság, de az „orgonahang” változatlan maradt: íróink voltak prédikátorok, a felvilágosodás idején királyi testőrök vagy éppen remeteként kúriákba visszahúzódott kismesek, a ’48-as szabadságharc idején életüket feláldozó katonák vagy vidéki városok tanári katedráin történelmi tanítások allegóriája mögé rejtőző „bujdosók”, a XX. században nyugat felé tekintő polgárok vagy falukat járó és kutató tudósok, a paraszti hagyományt mentő szociográfusok. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a túlélés intelmei nem szándékozták kétségbe vonni vagy éppen sérteni más népek élethez való jogát: a nacionalizmus kísértését elutasították és elismerték más népek értékeit.³ Ilyen értelemben beszélhetünk Veres Péter magyar író utolsó intelméről, melyet halála előtt tömören összefoglalt addig kiadatlan utolsó két levelében.

Az említett intelem társadalmi-irodalmi hátterének ismerete a fenti távlatból szemlélve nyeri el prófétai tartalmát. Az I. világháború katasztrófája és az utána következő külföldi viszonyaink kényszerű rendezése nem vonta maga után a belpolitikai problémák rendezését. Sem a háború utáni forradalmak, sem az ellenforradalom nem akart tudomást venni a magyar társadalom legalább életképes reformok útján történő átrendezésének szükségességéről. A nemesi és polgári társadalomnak az érzéketlensége kü-

lönösen a szegényparaszti sorban élőket sújtotta. Úgy tűnik, hogy a politikusok helyett a magyar írók jelentős része vállalta a kezdeményező szerepet a parasztság érdekében. Felismerték azt, hogy a parasztság nemzetfenntartó társadalmi osztály – minden vagyoni tagoltsága ellenére: őrzi a falusi hagyományt, az íratlan törvények tiszteletét, és az egész népnek adja a mindennapi kenyeret. „A Horthy-korszak társadalmi és ideológiai-politikai szempontból legfontosabb új irodalmi jelensége a falukutató vagy népi írók mozgalma volt. Ez a szellemi ösztönzéseit részben Szabó Dezsőtől, részben Móricz Zsigmondtól s mellettük Adytól és Kodálytól nyerő s jelentős részben paraszti származású írókból álló csoport azt tartotta elsődleges feladatának, hogy a parasztság s ezen belül elsősorban a szegényparasztság nyomorúságos helyzetének bemutatásával felébressze az uralkodó körök lelkiismeretét, s rákényszerítse őket az elkerülhetetlennek tartott változtatásra.”⁴ Abban egyek voltak a népi írók, hogy a parasztság megoldatlan kérdései nemzeti katasztrófához vezetnek, de a megoldás módozatai „bal”, „jobb” és „harmadik utas” változatokra osztották meg őket. Ez a megosztottság a II. világháborút rövidesen követő szovjet hatalom árnyékában minden más alternatívát kizárt a tszcs-program brutális végrehajtásával: a parasztságnak ez a „felszabadítása” újabb és keményebb rabságot jelentett, mint a cselédsors. Az előbb említett írói, profetikus szerepvállalás abban az értelemben is megosztotta az írókat és magát a társadalmat is, hogy a polgári jólétben élők vallották, hogy „hazudni kell, és olykor hinni a hazugságnak, hogy nyugodtan élhessünk”.⁵ A népi írók paraszti világra koncentrált tevékenységét megelőzte és vele párhuzamosan haladt a magyar zene újjászületése népzenei alapon: Bartók és Kodály az eltűnés pillanatában mentette meg a magyar népdalt. Kodály *Székegyfő*nője „egy eldugott kis falu lakóinak életét villantja fel a maga keserű és mégis felemelő valóságában saját dallamkincsünk alapján. A *Háry János*, a XIX. századi verbunkos tradícióból építkező népies daljátéka, amely a magyar paraszt, illetve általában a magyarság ereje, lovagiassága és haza iránti szeretete melletti hitvallás... A *Budavári Te Deum*... hálaének az isteni gondviselésért, amely minden csapás és balszerencse ellenére segítette a magyarságot a túlélésért folytatott harcában.”⁶

Veres Péter írói munkássága része volt annak az irodalmi és művészi elkötelezettségnek, mely a parasztság jövőjében, társadalmi jólétében a nemzeti jövő és nemzeti fennmaradás garanciáját látta. Ez a meggyőződés lett számára az irodalmiság mértéke. Az elvont kérdések intellektuális elemzése helyett a tett lett írói világának a fő témája, mert ő is vallotta, hogy „a tett halála az okoskodás” (Madách). Ez azonban nem jelentette érdeklődésének a beszűkülését, hanem koncentrálttságot, azt, hogy az elméleti konstrukciók kigondolása nem pótolja a tettek erejét. A sors íróniájának tekinthetjük azonban, hogy mégis a marxista ideológia motiválta politikai tetteinek tévedéseit! Pedig ő Hamlettel vallotta:

*A tudat az, ami gyávává silányít:
Az elszántság természetes színét
A gondolat halványra betegíti.
Ily kételytől sok büszke terv kisiklik,
S nem lesz méltó soha e névre: tett.*

(Skakespeare: *Hamlet*. Mészöly D. fordítása)

II.

Veres Péternek az itt közlendő két magán jellegű leveléhez az elmondottak háttérként és kommentárként szolgálhatnak. További magyarázatra már nem szorulnak. Írásuk idején a kelet-európai társadalmak már túljutottak a (1956) magyarországi és (1968) csehszlovákiai felkelések (ha úgy tetszik: forradalmak) megvárosításain. A felkelések szovjet hatalmi eliminálása részben még nem fejeződött be ekkor – legalábbis ideológiai téren. Engem érdekelt volna a politikai életből kiszorult Veres Péter véleménye és tájékozódása – mindezek után. Bibliakörként működött abban az időben egy kortársakból álló baráti kör Kecskeméten, ahol lehetett szabadon beszélni – hetente mindig másnak a lakásán találkoztunk. Mivel baráti körünkre a politikai rendőrség felfigyelt és erőszakos fenyegetéssel feloszlatta azt – találkozásra már csak ritkábban kerülhetett sor. Ebbe a kis közösségbe akartam én vendégként Veres Pétert meghívni. Első lépésként elküldtem neki akkor még kéziratban levő két tanulmányomat. Az egyik Dosztojevszkij *Feljegyzések az egérlyukból* című filozófiai mű fejtegetéseivel foglalkozott, és csak később jelenhetett meg külföldön;⁷ a másik egy önvallomásszerű magatartási formával a szocialista állam keretein belül, *Szemben az árral*,⁸ mely jóval később jelent meg szintén külföldön. Ezekre kaptam Veres Pétertől választ.

1. VÁLASZLEVÉL

Kedves barátomuram, ha szabad így mondani – megkaptam a levelet, és köszönöm a bizalmat. Ha mégsem válaszolok részletesen a tanulmányára, abból következik, hogy egész könyvet kellene válaszul írni. Nem azért, mert nincs Önnek igaza, hanem azért, mert én más jelenségeket és másféle gondolkodást tartok életbevágóan fontosnak. Nem a történelemből kimaradt intellektuel – filozófus, teológus és literátor – szemével nézem az élet és a történelem tényeit és jelenségeit, hanem a földhöz és a szerszámhoz kötött ember-állat önfenntartási ösztönéhez tartom magam.

Ezt kifejezni azonban hosszadalmas volna, de felesleges is, hisz sok-sok változatban megírtam már. Ha csak a tavaly megjelent könyveimet említem is, a Bölcs és balgatag őseinket, és a Jelenidőt, de hozzáadhatom a korábbi naplóköteteket, az Évek soránt és az Olvasónaplót is, szinte mindegyikből kiérezhető, ha nincs is rendszerbe illesztve, hogy van koncepcióm! Nem világmegváltó vagy válságmegoldó, hanem csak a pusztá önfenntartásunkhoz (a magyarságról beszélek) szükséges koncepció. Nagyon érdekes, hogy én is a „tudatos lét”-ről beszélek, de ez nem ellentétes a cselekvéssel, hanem éppenséggel a gondolkodás és a cselekvés dialektikus kölcsönhatás egysége.

Egyébként Dosztojevszkij is a katorga után lett „filozófussá”. De ez az egérlyuk-filozófia csak a magános intellektuel, a menekülő lélek (tegyük hozzá: nemes lélek!) számára ad cselekvést pótló levezetést, az emberi nemet – és a világot – fenntartó vegetatív lények számára, akik futnak a kis boldogságaik után – dolgoznak vagy harcolnak érte – ez a magatartás követhetetlen.

Én magam különben éppen a Karamazovokat még a börtönben, a legnagyobb olvasmányi éhségben sem bírtam elolvasni. Ön-misztifikáció. De egy nagy ember, nagy lélek van mögötte, tehát hatásos. Azonban: Bunyan is hatásos volt!

Nem folytatom, hisz mondom, egész könyvet kellene írnom, hanem befejezésül utalok a Vigília-interjú utolsó bekezdésére, illetve annak erre a sorára: „De ha nem lesz, akkor is...”

Ez mintha azonos volna azzal, amit az Ön „Szemben az árral” című írása mond. Annyiban igen, hogy ahol és amikor szembe kell fordulni az árral, akkor ez a helyes, de nem azért kell szembefordulni, hogy elsodortassunk, hanem azért, hogy az árnak új irányt adjunk, ha már megmaradunk a képes beszéd vonalán.

Hogy reménytelen? Igen, úgy látszik. De vajon nem látszott-e reménytelennek a Názáreti idejében és a tanítványai előtt, akik a hatalom világában Tibériusokkal és Nérókkal, a gondolkodás világában Senecákkal éltek egyidőben. Önnek mondjam, a kereszténynek!

Az ember csak úgy maradhat meg, ha megjön a magához való esze, és az szóhoz is jut a világ sorsában...

*Felebaráti üdvözlettel
Veres Péter*

Budapest, 1969 dec. 21

2. A MEGHÍVÁSRA VÁLASZ-LEVELEZŐLAP ÉRKEZETT

Kedves Barátom! Megkaptam, köszönöm. Bizony jó volna ide is, oda is elmenni, minden meghívást elfogadni, de jaj, nem telik már sem az időmből, se az erőmből. Sok még a dolgom – legalábbis azt hiszem, hogy van még olyan mondanivalóm, amit csak én tudok elmondani. Mindegy, hogy ez csak illúzió, akárha monománia, ettől senki – igazi író – nem szabadulhat. Én se...

*Köszönettel és üdvözlettel
Veres Péter.*

Néhány hónap múlva – 1970. április 16-án – meghalt. De intelme ma is szól hozzánk, mint minden válságos időben.

III.

A tettekre kész magyar ember ma is szembekerül Veres Péter intelmével, és elfogadhatja azt: nem vagyunk semmiféle sorsnak kiszolgáltatva, ha cselekedni merünk. Elég volt a keleti kiszolgáltatottságból, ezt kell megértenünk: urává kell lenni sorsunknak, és elűzni a magyar melankóliát. Minden nap nekünk kell meghatározni, hogy mit fogadunk és mit utasítunk el, mit hagyunk magunk mögött, és mit viszünk magunkkal a holnapi Európába. Keresztúry Dezső is a Nemzeti

Parasztpárthoz tartozott Veres Péterrel együtt. Ahogy Keresztury a pártja programját megfogalmazta annak idején, úgy érvényes az ma is az EU-hoz csatlakozáskor, s erre Veres Péter is bizonyára igenlően bólintana: „Nem mondunk le nemzetiségünkről, szabadságunkról, önálló létünkről, egyéniségünkről. De tudomásul kell vennünk, hogy kis nép vagyunk, amelyet vezetői egy alapjában erkölcs-telen s erejét túlhaladó vállalkozásba dobtak be, s amelynek nem lehet ma előbb-revaló kötelessége annál, hogy vereségeinek tanulságait levonja... Vállalnunk kell tehát s értékesítenünk mindazt, ami a régi magyarságból történelmünkben, hagyományainkban, szokásainkban elevenen él. De meg kell vizsgálnunk e hagyományát, külön kell választanunk benne azt, ami dísznek, emléknek való muzeális érték, s azt, ami valóban építő része lehet életünknek.”⁹ ❖

J E G Y Z E T E K

- 1 Horváth János: *A reformáció jegyében*. 2. k. Bp., 1957, Gondolat.
- 2 Cushing, George Frederick angol származású (magyar) irodalomtörténész Cambridge-ben végzett klasszika-filológiát, 1947–49-ig a budapesti Eötvös Collégiumban folytatta tanulmányait. Horváth Jánosnál készült doktorálni, de politikai okokra hivatkozva kiutasították az országból, doktori disszertációját „elkobozták”, azaz íróasztalának fiókjából ellopták. A londoni egyetem Szláv és Kelet-Európai Intézetének munkatársa lett. Illyés Gyula: *Puszták Népe* és *Petőfi* könyvét, továbbá Móricz Zsigmond és Gárdonyi Géza írásait fordította angolra. Az 1950-es évek végén látogatást tett Budapestre, s ez alkalommal a már említett kecskeméti baráti körben vendégünk volt. 1989-ben a Déry Alapítvány fordítói díját kapta meg. (V. ö. Új Magyar Irodalmi Lexikon. I. k. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.)
- 3 Szabadi Sándor: Kétség és remény közt a Duna és a Drina völgyében. *Confessio*, 2001/1.
- 4 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 2. k. Bp., 2000, Osiris, 208.
- 5 I. m. 208. (Molnár Ferenc: *Játék a kastélyban*): Nyugat Európában színpadi siker koronázta ezt a művet, míg a népi írók műveiről nem vettek tudomást – része ez annak az érthetlenségnek és érdektelenségnek, mely a magyar életből semmit sem vett tudomásul, ami a polgári érdeklődést meghaladta: a *Háry János*nak ott nem volt sikere – Münchhausen báró kópiáját látták benne –, Németh László egyszer szóba került az irodalmi Nobel-díjjal kapcsolatban, de végül az kapta, akinek témája kiprovokálta az irodalmi jóvátételt a nyugati világ politikai bűnének kiengeszteléséül. (V. ö. Szabadi Sándor: Nyílt levél Kertész Imre magyar íróhoz az irodalmi Nobel-díj odaítélése alkalmából. *Kapu*, 2003/1.)
- 6 I. m. 212. A nyugati érdeklődés inkább Bartók iránt mutatkozott meg, a Debussy-hagyomány folytatóját látták benne először, Kodály nem lett népszerű a pentatonra is építő magyar népdalfeldolgozásai miatt. Hogy a nyugati ember fülének a keleti eredetű pentaton zene mennyire idegen ma is, azt meglepetve tapasztaltam egy ladaki (India) utazásom: Lehben helyi zenészek és énekesek tibeti népzénét mutattak be – német útitársaim unták –, én pedig úgy éreztem akkor ott a Himalája oldalán, mintha otthon lennék a magyar rónán, és aratók éneke üzenne az őshazából...
- 7 Szabadi, S.: Ihlettség és démonítás kultúránkban. In *Hit – művészet: a jövő szolgálatában*. Bern, EPMSZ, 1975.
- 8 *Nemzetőr*, 1975. április és májusi szám.
- 9 In Romsics J.: I. m. 319.